

ВІДГУК ОФЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

доктора економічних наук, професора
Храпкіної Валентини Валентинівни
на дисертаційну роботу Радева Дмитра Валерійовича
на тему «Інституціональний розвиток цифрової економіки»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
в галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
за спеціальністю 051 «Економіка»

Актуальність теми дисертаційної роботи.

Питання розвитку цифрової економіки в Україні є надзвичайно важливим та привертає значну увагу представників науки, бізнесу й уряду. У контексті глобальної цифровізації та швидкого формування нових інститутів, заснованих на цифрових технологіях і продуктах, цілеспрямований інституціональний розвиток цифрової економіки може стати рушієм значних позитивних змін. Зокрема, це сприятиме підвищенню конкурентоспроможності національної економіки, стимулюванню інновацій та підприємництва, залученню інвестицій, створенню нових робочих місць і покращенню якості життя населення. Цифрова економіка також має потенціал для вдосконалення державних послуг, сталого використання ресурсів та забезпечення прозорого державного управління.

Незважаючи на численні наукові дослідження та інтерес з боку суспільства, бізнесу й влади, розвиток цифрової економіки в Україні стикається із численними викликами. Зокрема з проблеми, пов'язаними з неефективністю функціонування інститутів та їх невідповідністю вимогам постіндустріального суспільства. Актуальність розвитку інститутів у контексті цифрової економіки полягає в необхідності створення надійних правових і регуляторних рамок, що сприятимуть розвитку інновацій, підприємництва та цифрового простору. Ефективні інститути забезпечать захист прав інтелектуальної власності, безпеку даних та довіру до цифрових технологій, що є критично важливим для сталого розвитку. Розвиток інститутів сприятиме соціальній інклюзії та підвищенню якості життя, забезпечить доступність цифрових послуг для всіх верств населення. Крім того, в умовах військового стану потреба в розвитку цифрової економіки набуває нових сенсів. Цифрова економіка може стати ключовим фактором у забезпеченні економічної стабільності та відновленні країни. Вказане переконує в актуальності дослідження Радева Дмитра Валерійовича та своєчасності його проведення.

Ступінь обґрунтованості та достовірності положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Сформульоване автором наукове завдання щодо обґрунтування й поглиблення теоретичних, науково-методичних засад та практичних рекомендацій з інституціонального розвитку цифрової економіки в сучасних умовах знайшло нове вирішення в представленому дослідженні. Зміст дисертації відповідає її темі та спеціальності 051 «Економіка». Виклад матеріалу дослідження є логічним, послідовним та відповідає вимогам наукового стилю. Окреслені завдання, об'єкт і предмет дослідження є чітко і вичерпно сформульованими у контексті поставленої мети, а залучення необхідного методичного інструментарію дозволило автору отримати необхідні наукові результати для досягнення мети дослідження. Дослідження базується на системному підході, комплексі загальнонаукових та спеціальних методів, що дозволило дослідити теоретико-методичні основи розвитку цифрової економіки в контексті інституціоналізму (с. 28–89), здійснити аналіз сучасного стану, простежити тенденції розвитку цифрової економіки в Україні (с. 99–154) та сформулювати підґрунтя інституціонального проектування цифрової економіки України (с. 163–234). Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у роботі, забезпечено широкою джерельною базою за темою (203 джерела).

Дослідження проведено в межах тем науково-дослідної роботи Класичного приватного університету: «Розвиток національної економіки в контексті сучасної економічної теорії» (державний реєстраційний номер 0122U001739), «Стратегія економічного розвитку в контексті залучення смарт технологій прийняття рішень» (державний реєстраційний номер 0121U111281). Внесок здобувача полягає в удосконаленні наукових положень щодо ідентифікації архітекtonіки інституціонального середовища цифрової економіки, що надає змогу сформулювати орієнтири відбору ефективних елементів інституціональної структури з альтернативних інституціональних форм з метою використання інноваційного потенціалу цифрової економіки, а також у розвиненні науково-практичних засад інституціонального розвитку цифрової економіки, що стало основою для інституціонального проектування цифрової економіки.

Вищевикладене свідчить про достатню обґрунтованість і достовірність наукових положень, висновків та рекомендацій дисертації Радева Д. В.

Наукова новизна результатів дослідження.

Дисертаційна робота Радева Д. В. є цілісним дослідженням, спрямованим на вирішення актуального науково-прикладного завдання інституціонального розвитку цифрової економіки. Новизна результатів полягає в тому, що отримані

в процесі наукового пошуку теоретичні, науково-методичні й практичні результати в сукупності сприяють розв'язанню важливого наукового завдання інституціонального розвитку цифрової економіки як драйвера економічного зростання України та досягнення вигід, здобутків і переваг у різноманітних сферах життя людини. Дисертантом отримано результати, що містять елементи наукової новизни. До найбільш значущих здобутків можна віднести такі наукові положення:

По-перше, удосконалений автором науково-методичний базис структурування цифрової економіки на основі інтегративного мультидисциплінарного підходу, що дає змогу окреслити контури структури цифрової економіки з урахуванням системних, інституціональних, функціональних і секторальних аспектів (с. 39–41). Такий підхід пропонує ідентифікацію цифрової економіки як динамічного й інноваційного ландшафту цифрового простору, який формується в результаті взаємодії в різних секторах різноманітних факторів, які охоплюють розвиток і впровадження інноваційних технологій, зміни інститутів та інституціонального середовища, трансформацію соціальних, економічних і культурних процесів (рис. 1.1, табл. 1.5, с. 42–49). Практичне використання такого підходу допомагає розширити інструментарій дослідження цифрової економіки та виокремити вектори розвитку цифрової економіки для досягнення стійкості й сталого розвитку економіки, глобальної інтеграції, обороноздатності та безпеки, соціальної інтеграції, цифрової інклюзії.

По-друге, удосконалені автором наукові положення щодо ідентифікації архітектури інституціонального середовища цифрової економіки, які ґрунтуються на системно-функціональному підході (с. 71–78). Інституціональне середовище цифрової економіки автором подано як інтегрована функціональна сукупність інститутів традиційної економіки (управління, праці, власності, контрактації, безпеки, освіти, ринкові, неринкові), специфічних інститутів цифрової економіки (цифрових даних, спільної участі, цифрового простору, цифрової культури), регіональних і глобальних інститутів (рис. 1.3, с. 78–84). Виокремлені інститути взаємодіють як системні елементи та формують комплекс інституцій цифрової економіки (с. 84–85) через процедурні механізми реалізації / легітимації, опосередковують взаємодії економічних суб'єктів, забезпечують контрактацію та механізми інституціональних змін. Застосування такого підходу забезпечує виявлення орієнтирів відбору ефективних елементів інституціональної структури з альтернативних інституціональних форм, що надає змогу стимулювати інноваційний потенціал цифрової економіки (підрозділ 1.3).

По-третє, удосконалений автором концептуальний підхід до інституціонального розвитку цифрової економіки, що забезпечує розвиток цифрової економіки в напрямі від ієрархій до мереж, у яких цінності генеруються через співпрацю між різними інституціональними акторами (рис. 3.1). Цей підхід базується на проектуванні та саморозвитку складових інституціонального середовища відповідно до пріоритетних векторів трансформації інститутів (с. 172–173). Підхід охоплює цільову (візія, цілі, принципи), стратегічну і результативну (інструментальні рішення, результати) складові та надає змогу забезпечити перехід функції механізму стимулювання розвитку національної економіки до інститутів, заснованих на цифрових даних, технологіях і культурі, на всіх ієрархічних рівнях економіки для досягнення вигід, здобутків та переваг у різноманітних сферах життя людини (підрозділ 3.1).

Також наукова новизна простежується в таких положеннях дисертації, які набули подальшого розвитку:

- Розвинуто наукові положення щодо пізнання інституціональної природи цифрової економіки та логіки її розвитку шляхом використання методології інституціонального аналізу (с. 60–67). Автором обґрунтовано наявність стійкого зв'язку між розвитком інститутів і прогресом у сфері цифрових технологій, що стає основою формування теоретичного підґрунтя управління процесами цифрової трансформації в суспільстві й економіці, та уточнено інституціональні основи цифрової економіки, що становлять базис формування цивілізованих соціальних відносин у суспільстві (с. 66–67).

- Проведено теоретичне узагальнення змісту окремих дефініцій щодо інституціонального розвитку цифрової економіки шляхом авторського уточнення, зокрема дано визначення «цифрової економіки» (с. 64); «інституціонального середовища цифрової економіки» (с. 70); «цифрової екосистеми» (с. 216).

- Розвинуто методичний підхід до оцінювання рівня інституціонального розвитку цифрової економіки на основі побудови ряду кореляційно-регресійних моделей залежності цифрової економіки від інституціональних факторів (п. 2.3). Запропонований підхід враховує показники розвитку інституціональної системи країни, що надає змогу визначити природу та міру взаємозв'язку між змінними в моделі (рис. 2.7), оцінити вагомість впливу інституціональних факторів, прогнозувати тенденції й ідентифікувати фактори розвитку цифрової економіки, що становить основу перспективного проектування цифрової економіки.

- Розвинуто науково-методичний підхід до формування стратегії інституціонального розвитку цифрової економіки, який поєднує елементи теорії

конкурентоспроможності та «стратегії блакитного океану» (п. 3.2). Підхід ґрунтується на ідентифікації ключових цінностей (рис. 3.3), джерела яких базуються на технологіях Індустрії 4.0 / X.0 (с. 199–205, рис. 3.4) та перетворюються в конкурентну перевагу (с. 207–210) шляхом реалізації стратегічних ініціатив (с. 193–196), розроблених у межах загальної парадигмальної стратегії (рис. 3.2), що надає змогу виходити за межі конкуренції й створювати нові вільні ринки новаторських пропозицій згідно з трендами розвитку структури цифрової економіки.

- Розвинуто науково-практичний підхід до формування моделі цифрової екосистеми, що, на відміну від усталених, ґрунтується на новій інституціональній, еволюційній, системно-функціональній концепціях, теоріях ігор і мережевої економіки (с. 214–215). Науково-практичний підхід охоплює ключові компоненти моделі цифрової екосистеми: інституціональне середовище, інституціональних акторів, інституціональні стратегії, інституціональні рамки, інституціональні процеси, інституціональні зміни, інноваційну інфраструктуру та фінансову підтримку (с. 216–222). Підхід надає змогу упорядкувати складну структуру цифрової екосистеми, дослідити її інституціональну динаміку, виявити взаємовплив інститутів та акторів екосистеми, розробити інституціональні стратегії з метою ініціювання, сприяння або адаптації до інституціональних змін.

Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій в опублікованих працях.

Обґрунтованість та достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації підтверджено публікацією основних результатів дослідження в наукових виданнях. Зокрема, за темою дисертації опубліковано 15 наукових праць, з них: 7 – статті у фахових наукових виданнях України, 1 – стаття в науковому періодичному виданні, індексованому в міжнародній наукометричній базі даних Web of Science, 7 – наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати. Загальний обсяг опублікованих наукових праць становить 6,97 д. а.

Основні ідеї дисертації були оприлюднені на науково-практичних конференціях: «Наука і вища освіта» (м. Запоріжжя, 2022 р., 2023 р.); «Сучасний стан та пріоритети модернізації фінансово-економічної системи: теорії та пропозиції» (м. Запоріжжя, 2023 р.); «Економічний розвиток держави та регіонів в контексті сучасних інтеграційних процесів» (м. Ужгород, 2023 р.); «Горизонти інновацій: конференція з мультидисциплінарних трендів у науці 2024» (м. Лодзь, Польща, 2024 р.).

Публікації повною мірою розкривають основний зміст дисертації. Представлена кількість публікацій дозволяє вважати виконаними положення Постанови КМУ від 12.01.2022 р. № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії».

Практичне значення дисертаційної роботи.

Практичне значення сформульованих у дисертації наукових положень, висновків і рекомендацій полягає в тому, що вони можуть бути застосовані економічними агентами для інституціонального проектування цифрової економіки як драйвера економічного зростання української економіки та суспільства. Зокрема, запропоновані підходи та розроблені рекомендації знайшли відображення в практичній діяльності Запорізької обласної ради (довідка від 21.12.2023 № 11), АТ «Запорізький виробничий алюмінієвий комбінат» (довідка від 18.01.2024 № 021/00-0907/1), ТОВ «Вебкеп Діджиталс» (довідка від 03.01.2024 № 02). Крім того, положення дисертаційної роботи Радева Д. В. використовують в освітньому процесі Класичного приватного університету (довідка від 25.01.2024 № 421) під час викладання ОК «Інноваційний розвиток підприємства», «Стратегічне управління».

Відповідність тексту дисертації вимогам академічної доброчесності.

Аналіз дисертації, наукових публікацій, у яких висвітлені основні наукові результати дослідження, матеріалів звіту щодо перевірки дисертаційної роботи на текстові збіги дає підстави констатувати, що дисертація Радева Дмитра Валерійовича є результатом самостійного дослідження, здобувачем не порушено норм академічної доброчесності. Зокрема, дисертація містить посилання на джерела інформації за кожним випадком використання ідей, тверджень, відомостей.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Даючи загальну позитивну оцінку роботі і належному рівню її виконання, вважаю за необхідне висловити окремі зауваження та зупинитись на її дискусійних положеннях. Їх обговорення і опрацювання надасть поштовх до розвитку наукової думки, як дисертанта, так і широкого кола науковців щодо окреслених напрямків і питань дослідження.

1. У роботі автором часто використовуються такі поняття, як «цифровізація», «цифрова трансформація», «інституціональний розвиток», «стратегія розвитку». Виходячи з того, що зарубіжні та українські науковці по-різному тлумачать ці дефініції, варто було надати авторське визначення цих понять.

2. Автор зазначає, що «цифрова економіка охоплює широкий спектр економічних активностей, що використовують цифрові технології та цифрові мережі, становлять основу для цифрового зв'язку та передачі даних, формують інфраструктуру, на якій функціонують інші цифрові технології та інші галузі економіки». При цьому дисертант посилається на науково-практичні дослідження, узагальнення яких дало змогу окреслити контур структури цифрової економіки та наводить позиції окремих дослідників щодо меж цифрової економіки (с. 37-39). Отже, доцільно було висвітлити наукові підходи, що є підґрунтям для визначення складових елементів цифрової економіки.

3. У другому розділі роботи (п. 2.1) автором класифіковано фактори розвитку цифрової економіки, виокремлено шістнадцять груп факторів розвитку цифрової економіки, які, у свою чергу, охоплюють значну кількість окремих факторів (с. 101–105, рис. 2.1). Такий масив інформації ускладнює можливість оперування нею. Дисертант, розуміючи це, зазначає, що «...складно ранжувати фактори та практично неможливо виявити їх ієрархічність» (с. 107). Отже, було б доцільно виокремити найвагоміші фактори, які враховуватимуться при інституціональному проектуванні цифрової економіки.

4. У другому розділі роботи (п. 2.2) автором проведено порівняльний аналіз показників розвитку цифрової економіки ЄС та України. За результатами встановлено впорядкованість і системність зарубіжних спостережень щодо цифрової економіки та недостатність таких даних в Україні. Отже, в межах заявленого дослідження, було б доцільно сформулювати пропозиції Державній службі статистики України щодо впровадження конкретних форм статистичних спостережень, пов'язаних з розвитком цифрової економіки в Україні.

5. У третьому розділі (п. 3.1) дисертаційної роботи обґрунтовано нові вектори трансформацій інститутів, що становлять основу цифрового розвитку економіки України. Виділено цифрову культуру, цифрові технології, цифрове бізнес-соціум середовище, цифрову адаптацію ринку праці, політику цифрової співпраці, цифрові знання, цифровий життєвий простір, захист законних прав суб'єктів цифрової економіки (с. 172–173). Водночас, у тексті роботи підкреслено, що саме модель розвитку економіки України на цифровій основі має стати драйвером у воєнний період та період повоєнного відновлення нашої країни (с. 17, 165). Тому, на нашу думку, доцільно було виділити окремий стратегічний вектор – розвиток цифрових воєнних, оборонних технологій та окреслити шляхи його реалізації.

Наведені зауваження у більшості носять дискусійний характер та не знижують загальної позитивної оцінки представленої дисертаційної роботи, теоретичної і практичної цінності отриманих результатів.

Загальний висновок

Дисертаційна робота Радева Дмитра Валерійовича на тему «Інституціональний розвиток цифрової економіки» є цілісною, завершеною, самостійною працею, виконаною особисто автором. Тема, мета, завдання, об'єкт і предмет дослідження та його матеріал відповідає спеціальності 051 «Економіка». Тему дисертаційної роботи розкрито в повному обсязі, поставлені завдання вирішено, мету досягнуто, що дозволило отримати нові наукові результати дослідження, які мають теоретичне значення та практичну цінність. У результаті вирішення поставлених теоретичних, методичних та прикладних завдань в дисертаційній роботі одержано положення і висновки, яким властиві ознаки наукової новизни.

Дисертація Радева Д. В. відповідає вимогам Наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12.01 2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (із наступними змінами) та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12.01.2022 р., а її автор – Радев Дмитро Валерійович – заслуговує на присудження йому ступеня доктора філософії в галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» зі спеціальності 051 «Економіка»

Офіційний опонент:

професор кафедри маркетингу
та управління бізнесом
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»,
доктор економічних наук, професор

Валентина ХРАПЧІНА

